

dr hab. Rafał Włodarczyk, prof. UW
Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Instytut Pedagogiki

Wrocław, 16.08.2022r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Joanny Panciuchin
przygotowana na wniosek Rady Akademickiej DSW**

Recenzję przygotowałem na potrzeby postępowania doktorskiego prowadzonego w oparciu o rozprawę mgr Joanny Panciuchin pt. „Education, hegemony, and inequality. The case of socio-educational programs for Romanian Roma community in Wrocław”, promotorem której jest dr hab. Lotar Rasiński, prof. DSW, a także doc. mgr Miroslav Dopita, PhD, kierując się zapisami Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021.478 t.j. ze zm.). Po zapoznaniu się z przedłożoną mi do recenzji dysertacją mogę z przekonaniem stwierdzić, że spełnia ona wymagania postawione tego typu pracom wskazane w art. 187 przywołanej ustawy, to znaczy rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną jej Autorki w dyscyplinie pedagogika, wykazuje, że posiada ona umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz stanowi oryginalne rozwiązanie postawionego w niej problemu naukowego. Przesłanki i uzasadnienie, na których opieram moją ocenę dysertacji mgr Joanny Panciuchin, wraz z charakterystyką pracy przedstawiam poniżej.

Przygotowane w języku angielskim studium teoretyczno-empiryczne mgr Joanny Panciuchin podejmuje problematykę badawczą z zakresu zainteresowań pedagogiki społecznej i socjologii edukacji, rozwiązując ją z wykorzystaniem teorii i ujęć charakterystycznych dla podejść krytycznych wypracowywanych i stosowanych we współczesnej humanistyce i naukach społecznych, w tym pedagogice. Chciałbym od razu podkreślić, że dobór teorii i zasadniczych pojęć składających się na teoretyczno-metodologiczne, jak zaznacza Autorka rozprawy, podstawy przeprowadzonych badań jest konsekwentny, a przy tym precyzyjny, poczynając od teorii dyskursu, przez koncepcje agonistycznej demokracji, pedagogiki publicznej, krytyczne ujęcie merytokracji, krytyczną teorię rasy, po krytyczne romani studies. Dzięki temu zaproponowane przez Badaczkę ramy teoretyczne studium są koherentne, co dobrze świadczy o przygotowaniu do pracy badawczej Kandydatki. Co więcej, wykorzystywana przez Badaczkę perspektywa tradycyjnie łączona z teorią krytyczną wydaje się adekwatna do prezentowanej i moim zdaniem wymaganej przy podejmowanej trudnej i złożonej problematyce nierówności wrażliwości społecznej. Autorka dysertacji zdecydowała się bowiem poświęcić swój doktorat przejmującym losom wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich, koncentrując uwagę badawczą na działaniach dwóch organizacji pozarządowych podejmowanych na rzecz tej, jak wielokrotnie zaznacza mgr Joanna Panciuchin, radykalnie zmarginalizowanej społeczności. Jej współczesne losy, czego zdaje się być świadoma Badaczka, można odczytać jako rodzaj rekapitulacji rozbitcia form życia tradycyjnych wspólnot, do jakiego doszło i dochodzi w konfrontacji z dominacją kapitalistycznych uwarunkowań społecznego i jednostkowego działania.

W syntetycznym „Introduction” (s. 4-9) liczącego 198 stron doktoratu mgr Joanna Panciuchin ujawnia swoje motywacje, sprawnie i precyzyjnie omawia realizowane zamierzenia badawcze oraz zakres i kontekst zaplanowanych i wykonanych badań. Uwaga Badaczki skupiona została wokół zadania krytycznej analizy działań edukacyjnych, podejmowanych w okresie ostatnich kilkunastu lat na rzecz wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich przez dwie organizacje pozarządowe: Stowarzyszenie na

Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego Nomada oraz Fundację Dom Pokoju. Owe interwencje i ich efekty – przedstawione w narracjach zebranych za pomocą wywiadów dziesięciorga badanych byłych i obecnych przedstawicieli obu organizacji oraz przedstawicieli społeczności wrocławskich Romów rumuńskich, a także w dokumentach i innych źródłach – zostały odniesione i odczytane przy użyciu integralnie zorganizowanej grupy pojęć i teorii: dyskursu, krytycznej teorii rasy, demokracji agonistycznej, merytokracji, hegemonii, emancypacji, pedagogiki publicznej. Problem badawczy, którego rozwiązania podjęła się mgr Joanna Panciuchin, przyjął postać pytania o to, w jaki sposób w prowadzonych przez obie organizacje pozarządowe programach i interwencjach edukacyjno-społecznych adresowanych do wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich odbijają się stosunki władzy i hegemonii? (s. 5). We wprowadzeniu Kandydatka dobrze nakreśliła swoje motywacje badawcze, klarownie prezentuje ramy teoretyczne pracy oraz dokładnie omawia jej strukturę. Sam układ pracy, składającej się z wprowadzenia, czterech rozdziałów każdorazowo poprzedzonych syntetycznym, klarownym wstępem, konkluzji, streszczeń w języku polskim i angielskim oraz wykazu bogatej literatury, reprezentatywnej dla podjętej przez Badaczkę problematyki i jak najlepiej świadczącej o Jej przygotowaniu, jest w mojej ocenie odpowiednio uporządkowany względem realizowanego w niej celu, kolejno podejmowanych kroków badawczych i zawartości, a tę postrzegam jako spójną w odniesieniu do podjętego w pracy zagadnienia i przyjętych założeń. Ponadto chciałbym zaznaczyć, że wprowadzenie zawiera elementy niezbędne w pracach naukowych oraz ujawnia zaangażowanie Autorki, Jej dobrą orientację w podejmowanej problematyce i swobodę w poruszaniu się po jej poszczególnych wątkach.

Mgr Joanna Panciuchin trzy rozdziały swojej pracy (s. 10-110) poświęca rekonstrukcji wybranych teorii i podejść, które umożliwiają Jej rozumienie właściwe standardom wiedzy naukowej zjawisk i procesów odnoszących się do podjętego w doktoracie zagadnienia. Rozdział „Discourse Theory, Agonistic Democracy, and Public Pedagogy” (s. 10-48) Autorka dzieli na wprowadzenie oraz trzy podrozdziały. W pierwszym z nich swoją uwagę badawczą poświęca koncepcji dyskursu opracowanej przez Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, punktem wyjścia są tu zwrot lingwistyczny oraz sposoby rozumienia języka i dyskursu zaproponowane przez Ferdynanda de Saussure’a, Ludwiga Wittgensteina, następnie Michela Foucaulta i Jürgena Habermasa. Warto zaznaczyć, że Autorka wiele zawdzięcza tu opracowaniom Promotora dysertacji, Lotara Rasińskiego. Krótko scharakteryzowane podejścia i koncepcje nie tylko przywołanych wyżej filozofów i badaczy stanowią kontekst dla rekonstrukcji składowych teorii dyskursu Laclau i Mouffe. Ten, złożony z powiązanych ze sobą językowych i pozajęzykowych składowych, stanowi swoimi różnorodnymi sposobami artykulacji o wytwarzaniu, wiązaniu i ciągłym przekształcaniu rzeczywistości społecznej, a w zderzeniu z innymi dyskursami współtworzy przestrzeń konfliktu i walki o hegemonię. Badaczka kolejno poświęca uwagę takim zasadniczym elementom koncepcji Laclau i Mouffe oraz ich związkom, jak tożsamość, artykulacja czy hegemonia i antagonizm itd. Jak wskazuje Badaczka, co warto przytoczyć: „Refleksja Laclau i Mouffe nad konstrukcją i zmiennością tożsamości będzie pomocna w naświetleniu sposobów wpływania interwencji podejmowanych na rzecz (oraz wraz z) uczestników programów społeczno-edukacyjnych na ich podmiotowość. [...] Losy wrocławskiej społeczności romskiej są przykładem wielu konfliktów i zróżnicowanych praktyk hegemonicznych podejmowanych przez szereg aktorów społecznych. Teoria Mouffe i Laclau pomoże mi przyjrzeć się wielowarstwowej i złożonej sytuacji tej społeczności bez obciążania moich badań sądami wartościującymi” („Laclau and Mouffe's reflection on the construction and changeability of identity will be helpful in illuminating the ways in which the subjectivity of the participants of socio-educational programs is affected by interventions launched for (and with) them. [...]. The fates of the Wrocław-based Romani community exemplify multiple conflicts and varied hegemonic practices undertaken by an array of social actors. Mouffe and Laclau's theory will help me

look into the multi-layered and complex situation of this community without burdening my investigations with value-judgements”) (s. 24). Istotne miejsce w rozdziale zajmuje omówienie wykorzystania różnych wariantów teorii dyskursu w pedagogice i badaniach nad edukacją (s. 24-29).

Z kolei w podrozdziale drugim Autorka pracy skupia uwagę na Mouffe koncepcji demokracji agonistycznej (s. 29-38). Zgodnie z jej ustaleniami pluralizm w warunkach demokratycznych sprzyja uprawianiu polityki agonistycznej, niedążącej w sytuacji konfliktu, który stanowi normę naszego społecznego świata, ani do pokonania wroga, ani do porozumienia, racjonalnego konsensusu (Autorka w rozdziale odnosi stanowisko Mouffe do wybranych podejść w ramach teorii demokracji deliberatywnej, na s. 33 odczytuje również, nietypowo, stosunek Mouffe do populizmu), ale do dialogu z politycznym przeciwnikiem, umożliwiającego przyjęcie rozwiązania w danej sytuacji. Przykład dyskursywnego tworzenia inności oraz marginalizacji wrocławskiej społeczności rumuńskich Romów wskazuje na istotne konsekwencje ograniczeń pluralizmu w kontekście politycznym; nie wszystkie podmioty polityczne przy takim ukształtowaniu sfery dyskursu mają szansę wejść w pozycję strony toczącego się agonu. W pojęciu radykalnej demokracji rozwijanym przez Mouffe, a rekonstruowanym przez Kandydatkę w końcowych partiach podrozdziału zawiera się wizja respektującej pluralizm, upodmiotowiającej i spełniającej obietnicę równości polityki.

Kolejny podrozdział (s. 38-48) Badaczka poświęca koncepcji pedagogii czy pedagogiki publicznej. Swoją uwagę kieruje ku jednemu z trzech wyróżnionych przez Gerta J. J. Biestę rodzajów pedagogiki publicznej, zorientowanemu na wytwarzanie wysokiej jakości wspólnoty publicznej, wcześniej krótko charakteryzuje pedagogikę krytyczną, która stanowi zarówno dla koncepcji Henry’ego A. Giroux, jak i Biesty właściwy kontekst teoretyczny. W podrozdziale tym mgr Joanna Panciuchin charakteryzuje również takie pojęcia, jak edukacja nieformalna i pozaformalna; istotnym poruszonym zagadnieniem jest pojęcie emancypacji rozwijane przez Biestę, które zakłada emancypację podmiotu indywidualnego czy zbiorowego bez konieczności zaistnienia interwencji emancypatora, a które Badaczka interesująco dyskutuje w kontekście sposobu rozumienia tego zjawiska zaproponowanego przez Laclau i Mouffe oraz tradycyjnych ujęć.

Teorie i podejścia rekonstruowane przez Autorkę pracy w rozdziale drugim „Meritocracy, Critical Race Theory, and Education” (s. 49-82) widziane w perspektywie problematyki podejmowanej w rozdziale pierwszym można zasadniczo uznać za przejście z płaszczyzny teorii najbardziej ogólnych, zaczerpniętych z filozofii społecznej i adaptowanych na grunt teorii edukacji, na płaszczyznę modeli wykorzystywanych w socjologii edukacji i pedagogice społecznej. Wskazane w tytule rozdziału teorie służą Badaczce do tego, aby, jak zaznacza we wprowadzeniu do rozdziału, pomóc jej „uchwycić i przyjrzeć się różnym systemowym nierównościom, których na co dzień doświadcza wrocławska społeczność Romów rumuńskich” („capture and look into various systemic inequalities that Wrocław-based community Romanian Roma experience on a daily basis”) (s. 49). W tej perspektywie należy zatem widzieć podrozdział poświęcony merytokracji (s. 50-61), rozumianej w świetle dyskutowanej literatury przedmiotu jako doktryna ideologiczna stanowiąca punkt odniesienia dla organizacji praktyk edukacyjnych służących dobrze prosperującemu państwu i odwołujących się do rozwoju indywidualnych kompetencji członków społeczeństwa, zyskujących dzięki własnym staraniom szansę na socjo-ekonomiczny sukces. Autorka w tym oraz kolejnych podrozdziałach prezentuje się jako historyczka idei, merytokrację, jej założenia i jej charakterystykę postrzega w podwójnym świetle utopii/dystopii, adwokatów jej sprawności i wdrażania oraz krytyków jej destrukcyjnych dla poszczególnych jednostek i społeczności skutków. Ważnym aspektem analizy merytokracji jest widzenie jej przez Badaczkę zgodnie z zapowiedzią w kontekście wytwarzania i reprodukcji społecznych nierówności.

Z kolei w podrozdziale poświęconym rekonstrukcji krytycznej teorii rasy (critical race theory), (s. 62-73) po charakterystyce podejścia zorientowanego na mechanizmy, za pomocą których rasizm jest społecznie konstruowany i normalizowany, ciężar uwagi przesuwają się ku specyficznej, współczesnej formie rasizmu, który można uznać za konsekwencję unikania w imię poprawności politycznej zauważania różnic rasowych (color-blind racism), co wbrew intencji antydyskryminacyjnej przyczynia się do segregacji rasowej. Z punktu widzenia krytycznej teorii rasy ta forma rasizmu jest współcześnie szeroko rozpowszechniona, a szczególnie istotnym polem badań jej funkcjonowania jest edukacja, której w tym kontekście Autorka poświęca osobny podrozdział (s. 73-82). Ukazuje w nim, na jakie składowe edukacji szkolnej badacze związani z krytyczną teorią rasy kładą szczególny nacisk. W obu podrozdziałach punktem odniesienia jest społeczeństwo amerykańskie, jednak Badaczka przekonująco argumentuje, że zarówno zjawiska i mechanizmy normalizacji, naturalizacji rasizmu, jak również polityczny i prawny backlash, odnotowany w Stanach, można zasadnie odnosić do warunków europejskich oraz sytuacji Romów, w tym w edukacji.

Rozdział trzeci „The Romanian Roma in Wrocław from the 1990s on” (s. 83-110) składa się ze wstępu i czterech podrozdziałów. W pierwszym z nich (s. 84-93) Badaczka przybliża konteksty życia Romów europejskich i charakteryzuje tę grupę etniczną pod względem kulturowym, społecznym i historycznym, a także dyskutuje za Aidanem McGarrym pojęcie romofobii. W podrozdziale drugim (s. 93-100) mgr Joanna Panciuchin przedstawia przyczyny i dzieje rozpraszania się społeczności Romów rumuńskich poza terenami dzisiejszej Rumunii, a następnie omawia sytuację i płaszczyzny ich dyskryminacji, w tym w szkolnictwie, po transformacji ustrojowej 1989 roku i aż do momentu wstąpienia Rumunii do Unii Europejskiej w 2007 roku. W dwóch kolejnych podrozdziałach (s. 100-104, 104-110) Badaczka koncentruje narrację wokół wybranych epizodów obecności Romów rumuńskich we Wrocławiu, zapoczątkowanej w latach 90-tych XX wieku i nielegalnej likwidacji przez Urząd Miasta Wrocławia ich osiedla przy ulicy Paprotnej, do którego doszło ostatecznie w 2015 roku, a następnie wokół kilku lat funkcjonowania ich kolonii przy ulicy Kamieńskiego. Okoliczności deportacji Romów rumuńskich z tego osiedla i planowe rozpraszanie członków społeczności w różnych częściach Wrocławia stanowią zasadniczy punkt odniesienia dla przeprowadzonych przez mgr Joannę Panciuchin badań.

Wysoko oceniam obszerną część teoretyczną dysertacji. Według mnie można uznać, że dokonany przez Badaczkę wybór i przegląd teorii, podejść, kategorii i pojęć tworzy coś w rodzaju ascetycznego urządzenia skrzynki z narzędziami. Autorka zarysowuje zazwyczaj genezę i kontekst wybranych teorii czy pojęć, ale główną uwagę poświęca rekonstrukcji i charakterystyce ich własności. Dzięki przyjętej strategii opracowywania praca, a konkretnie podstawy teoretyczno-metodologiczne zyskują na czytelności, efekt ten zostaje wzmocniony przyjętym i konsekwentnie respektowanym porządkiem wywodu i unikaniem dygresji. W mojej ocenie rekonstrukcje i dyskusje, które prowadzi Autorka w części teoretycznej, są prowadzone kompetentnie, koherentnie, zwięźle i precyzyjnie, adekwatnie do etapu rozwoju naukowego: warto tu wskazać na wyróżniające się jakością przykłady rekonstrukcji i dyskusji teorii dyskursu i radykalnej demokracji Laclau i Mouffe czy merytokracji, krytycznej teorii rasy i wykorzystania krytycznych romani studies. Według mnie dotyczy to także pragmatyki krytyki źródeł – dobór podstaw literaturowych zdaje się bowiem być zazwyczaj przemyślany tak, aby wyselekcjonować możliwie przydatne w określonym kontekście celu i problemu badawczego źródło i na nim skupić naukową narrację, sprowadzając dyskusje nad nimi w samej pracy do niezbędnych elementów. Innymi słowy, sposób wykorzystania przez Badaczkę źródeł ujawnia według mnie świadomość konkurencyjnych ujęć, a miejsca, w których decyduje się je dyskutować, badawczą świadomością ich hierarchii ważności w kontekście rozwiązywanego problemu badawczego. Pozytywnie też odbieram podjęcie stosunkowo dobrze zadomowionych w filozofii edukacji, pedagogice ogólnej czy

socjologii edukacji teorii i podejść, ale odczytanie ich w nieoczywistych dla dyscypliny profilach badawczych, przykładem czego może być rekonstrukcja i dyskusja koncepcji pedagogiki publicznej z rozbudowanym udziałem kontekstów właściwych cultural studies. Ujmując rzecz w szerszym planie uważam za zasadne uznać, że Badaczka potwierdza w ten sposób swoje interdyscyplinarne kompetencje, swobodnie poruszania się w humanistyce i naukach społecznych, integrując ustalenia poszczególnych dyscyplin. Dla ścisłości dodam, że osiągnięcia Badaczki nie rozkładają się tu równomiernie, co jest dla mnie w pewien sposób zrozumiałe, imponuje praca hermeneutyczna nad wyzyskaniem przestrzeni dla prezentacji dbałego rozumienia tych, a nie innych, wybranych koncepcji i zachodzących między nimi związków, elegancja i czystość wywodu, jednocześnie te ogniska uwagi mogą wywoływać w czytelniku wrażenie napięcia między poziomem użycia koncepcji pedagogicznych i wiedzy pedagogicznej (za przykład może tutaj posłużyć zdawkowa charakterystyka pedagogiki krytycznej – funkcjonującej w pracy, jak można założyć, jako główna pedagogiczna perspektywa teoretyczna – w kontekście wykorzystywanych koncepcji emancypacji czy pedagogiki publicznej lub prezentacji zakresu wykorzystania teorii dyskursu w badaniach edukacyjnych). W tym kontekście byłbym zainteresowany odpowiedzią mgr Joanny Panciuchin na pytanie o to, jaki sposób rozumienia i bardziej szczegółowego charakteryzowania pedagogiki krytycznej, wewnątrznie znacząco zróżnicowanej, odpowiada Jej jako autorce pracy i badaczce edukacji? Z kolei w kontekście rozdziału trzeciego oraz przeprowadzonych badań własnych wydaje mi się interesująca odpowiedź na pytanie o to, jak Badaczka postrzega i charakteryzuje w świetle literatury przedmiotu losy i obecność społeczności i grup romskich we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku? Według szacunkowych danych z poprzedniej dekady w obrębie stolicy Dolnego Śląska mieszka najliczniejsza społeczność romska w Polsce, a największą jej kolonią we Wrocławiu jest ta na Brochowie, licząca około 400 osób (dane z 2013r.). Podsumowując tę część pracy, chciałbym jeszcze raz zaznaczyć, że w mojej ocenie jakość omówionych wyżej trzech rozdziałów pracy świadczy o wysokich kompetencjach teoretycznych mgr Joanny Panciuchin. Podejmowane zagadnienia ujmuje ona uważnie i syntetycznie. Sprawnie wykorzystuje dobrze dobrane anglojęzyczne i polskie źródła, literaturę prymarną i komentarze, i w efekcie otrzymuje spójny obraz teoretyczny istotnych dla podejmowanej w dysertacji problematyki. Swoimi analizami i odczytaniem nie tylko dowodzi dociekliwości badawczej i opanowania rekonstruowanych teorii, ujęć i ustaleń, umożliwiającego Jej interpretację fragmentów rzeczywistości społecznej, potrafi nimi także zainteresować.

Ostatni, czwarty rozdział pracy „Socio-Educational Interventions for the Wrocław-Based Romanian-Roma Community” (s. 111-167) należy do partii tekstu skoncentrowanych wokół wyników badań własnych Autorki dysertacji. Rozdział ten, poprzedzony klarownym wstępem, składa się z siedmiu podrozdziałów o zróżnicowanym charakterze i objętości. Poszczególne jego części poświęcone są zarówno dalszym szczegółom założeń metodologicznych (których pewne elementy zostały podane we wprowadzeniu pracy) i przebiegowi zbierania danych za pomocą wywiadów częściowo ustrukturyzowanych w ramach realizowanego studium przypadku (s. 113-115), autocharakterystykach działalności stowarzyszenia Nomada oraz fundacji Dom Pokoju zawartych na ich stronach internetowych (s. 116-117, 117-119), jak i analizie oraz interpretacji danych uzyskanych przede wszystkim z wywiadów dotyczących postrzegania przez badanych programów realizowanych przez obie organizacje pozarządowe na rzecz wrocławskiej społeczności rumuńskich Romów (119-128), a także ‘projektozy’ związanej z podporządkowanym względem oczekiwań grantodawców byciem grantobiorcą jako istotnego czynnika rzutującego na sposób conceptualizacji i realizacji zadań przez obie organizacje (s. 128-134). Dwa ostatnie podrozdziały skupiają uwagę na roli i zadaniach asystenta rodziny w perspektywie założeń, analizie i interpretacji danych zebranych za pomocą wywiadów dotyczących postrzegania pracy asystenta rodziny realizowanej w ramach działań obu organizacji pozarządowych (s.

135-152), a także postrzegania włączania przez członków tych organizacji dzieci należących do wrocławskiej społeczności rumuńskich Romów w projekty edukacyjne i edukację formalną (s. 153-167). Należy dodać, że ustalenia poczynione przez Badaczkę na podstawie analizowanych i interpretowanych danych w poszczególnych partiach rozdziału zostają przez nią odniesione do odpowiednich teorii i pojęć zrekonstruowanych w części teoretycznej pracy.

W swoich badaniach mgr Joanna Panciuchin skupiła uwagę badawczą na pytaniu o to, w jaki sposób w prowadzonych przez obie organizacje pozarządowe programach i interwencjach edukacyjno-społecznych adresowanych do wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich odbijają się stosunki władzy i hegemonii? (s. 5), co jako istotny naukowo i społecznie problem badawczy w pełni mnie przekonuje. Badania nierówności społecznych, z tego, co wiem także w pedagogice społecznej i socjologii edukacji, przy całym swoim zróżnicowaniu częściej koncentrują się na kwestiach związanych ze stratyfikacją społeczną oraz dostępem do instytucji i redystrybucją dóbr, z kolei Badaczka podejmuje się badania czegoś w rodzaju ich warunków możliwości – efektów stosunków władzy i dominacji. Rozwiązując problem badawczy, konfrontuje ze sobą i opracowuje dane o różnym charakterze, na przykład te ze stron internetowych, z wywiadów i z publikacji obu organizacji pozarządowych. Procedura zbierania, doboru i opracowywania danych nie jest dla mnie wystarczająco jasna i usystematyzowana, być może z racji też tego, że informacje dotyczące procedury badań własnych są rozproszone w pracy i dotyczą w zasadzie wybranych aspektów procedury zbierania danych za pomocą wywiadów jako głównej metody czy techniki prowadzonych badań i przyjętego przebiegu procesu ich analizy i interpretacji. Być może pytania szczegółowe, pośredniczące między problemem badawczym a rodzajem dyspozycji do wywiadu, albo osobne podsumowanie badań pomogłyby w systematycznym podporządkowywaniu uzyskanych wyników badań odpowiedzi na postawione pytanie badawcze, innymi słowy, odniesienie zebranych danych do zrekonstruowanych teorii i pojęć nie wydaje się być tu systematyczne. To oczywiście kwestia do dyskusji. Dodatkową trudność w opracowywaniu wyników badań stanowił według mnie zgłaszany przez Badaczkę zamiar ewaluacji działań obu organizacji pozarządowych. W tym kontekście nasunęło mi się pytanie o to, jak Badaczka postrzega, rozumie i tłumaczy różnice zachodzące między sposobami podejmowania działań na rzecz wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich przez Nomadę oraz Fundację Dom Pokoju? Przy czym trzy okoliczności wydają mi się warte rozważenia w kontekście tego pytania: różnica między okresami, w których działały obie organizacje na rzecz Romów rumuńskich, oraz w dostępie do środków publicznych organizacji pozarządowych w ramach konkursów przed i po przejściu władzy w Polsce przez Zjednoczoną Prawicę; różnice w preferowanym podejściu oraz teoretycznym i praktycznym przygotowaniu do podejmowania działań obu organizacji na rzecz Romów rumuńskich; różnice w szeroko pojętych sytuacji i kondycji społeczności romskich we Wrocławiu w odniesieniu do ustaleń badaczy tej społeczności i poszczególnych grup. Niemniej przedstawione przez mgr Joannę Panciuchin wyniki przynoszą interesującą charakterystykę i znaczącą wiedzę dotyczącą nie tylko efektów stosunków władzy i hegemonii obecnych w programach i interwencjach społeczno-edukacyjnych adresowanych do wrocławskiej społeczności Romów rumuńskich przez Nomadę i Fundację Dom Pokoju. Jest to, jak już nadmieniałem, przejmujący obraz, pełen ważnych szczegółów i dający istotny wgląd w społeczne, permanentne radykalne wykluczenie członkiń i członków tej społeczności, w tym edukacyjne. Mimo, że trudno w krótkim opisie oddać jego charakter, chciałbym w tym miejscu chociaż wskazać na punkt odniesienia przez odwołanie się do fragmentu wypowiedzi jednej z osób badanych, pracujących jako asystent rodziny, aby w ten sposób pośrednio wskazać na wartość przeprowadzonych badań. W odniesieniu do konformizmu tych wrocławskich nauczycieli, w których zajęciach zobligowane są uczestniczyć dzieci ze społeczności Romów rumuńskich bez znajomości języka polskiego, stwierdza:

„Zapytałbym ich: jak byście się czuli, gdybyście się obudzili jutro w Chinach, siedząc na zajęciach z fizyki kwantowej prowadzonych po chińsku i mając za miesiąc do zdania egzamin?” („I would ask them: How would you feel if you woke up in China tomorrow, sitting in a quantum physics classroom taught in Chinese and having to pass exam in a month's time?”) (s. 165). Trudno wyobrazić sobie naturalizację i konsekwencje tego rodzaju praktyk, a jednak Badaczce udaje się w swojej analizie i interpretacji wyników badań dać w nie wgląd i zbudować obraz ich zakresu, charakteru i systematycznego występowania.

W końcowych partiach pracy Autorka umieszcza krótką, siedmiostronicową sekcję zatytułowaną „Conclusion” (s. 168-174), która nie tyle stanowi zakończenie, zawierające zwięzłe powtórzenie głównych tematów i ich podsumowanie, ile wprowadza interesujące wątki, na tle których uzyskane wyniki Jej badań zdają się uzyskiwać szerszy kontekst znaczeniowy. Z jednej strony są to szczególnie fatalne skutki pandemii oraz agresji Rosji w Ukrainie dla i tak radykalnie trudnej sytuacji społeczności romskich, które dynamizują rasizm, rozumiany przez Badaczkę za krytyczną teorią rasy jako „konstrukt społeczny, który jest rozwijany przez ludzi i może być instrumentalizowany w dążeniu do wielu celów, w tym jako element hegemonicznej gry” („a social construct which is developed by people and can be instrumentalized in pursuit of several goals, including as part of the hegemonic game”) (s. 171). Z drugiej jest to instalacja polsko-romskiej artystki Małgorzaty Mirgi-Tas wystawiana w polskim pawilonie podczas 59. Biennale Sztuki w Wenecji, która to instalacja, jak wskazuje mgr Joanna Panciuchin, „ma na celu obalenie antyromskich uprzedzeń i dawanie głosu samym Romom przez rozświetlanie ich historii oraz ich wielowiekowej i całkowicie uzasadnionej (choć mocno kwestionowanej i wymazywanej) obecności w Europie” („the installation aspires to dispel anti-Roma prejudice and bring voice to Roma themselves by illuminating their history and their centuries-long and entirely legitimate (though strongly contested and erased) presence in Europe” (s. 172). Takich przesunięć w imię równości, agonistycznej i radykalnej demokracji, jak to w małym hegemonicznym polu związanym ze sztuką, zdaje się oczekiwać Badaczka także w praktyce społecznej, w tym edukacyjnej.

Jeszcze raz w odniesieniu do całości dysertacji chciałbym zaznaczyć, że jej Autorka podejmuje nie tylko niełatwą tematykę, ale moim zdaniem z powodzeniem konfrontuje się z wymagającymi teoriami oraz wyzwaniem badań empirycznych. Zakres i intensywność podjętych przez nią prac, osiągnięte wyniki, swoboda prowadzenia wyводу potwierdzają, niezależnie od nielicznych niedoskonałości, Jej bardzo dobre przygotowanie do pracy naukowej, podobnie uważnie i przekonująco przeprowadzone rekonstrukcje, a także analiza i interpretacja badań własnych, panowanie nad wielością literaturowych odniesień. Stąd moja pozytywna ocena dysertacji.

Wnioski: przedłożona do recenzji rozprawa doktorska z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii edukacji mgr Joanny Panciuchin pt. „Education, hegemony, and inequality. The case of socio-educational programs for Romanian Roma community in Wrocław” jest w mojej ocenie oryginalnym rozwiązaniem problemu naukowego, inspirującą pracą kompetentnej Badaczki prezentującą ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki stosownie do etapu starań o uzyskanie stopnia naukowego, dowodzącą, że posiada ona umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Stwierdzam tym samym, że zostały spełnione przez Kandydatkę warunki określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021.478 t.j. ze zm.), wobec czego **popieram wniosek o nadanie mgr Joannie Panciuchin stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.**

dr hab. Rafał Włodarczyk, prof. UWr

